

PAPER DETAILS

TITLE: Türk İktisadında Devletin Payı ve Rolü

AUTHORS: Mümtaz SOYSAL

PAGES: 0-0

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/37718>

TÜRK İKTİSADINDA DEVLETİN PA

Tarihin herhangi bir anında iktisadî hayatta devlet tasavvur etmek imkânsızdır. Devlet kuvvetinin pek tehlikelere karşı bir savunma vasıtası veya içten bir inzibat unsuru olarak kullanıldığı hâllerde devlet bir görev görmektedir : devletin bu ilk klâsik görevi, hayatın cereyan edebilmesi için gerekli zemini hazırlamaktır. İktisadın dış çerçevesini sağlamaktaydı. İlk devletin iktisat - dışı unsurlarla sağlamak şeklinde bakanlıkla bu hayatın içine de nüfuz etmiş, millî hayatın temel şartlarını sağlamak safhasından geçerek, devlet bazı hallerde iktisadî faaliyetin sadece devlet hayatına erişilmiştir.

Devletin iktisadî hayatta gitgide daha geniş bir rol oynaması çok hallerde iktisadî icapların tabii bir sonucu şeklindedir. Bazen de muayyen bir doktrinin veya hayat görüşünün üstün gelmesi dolayısıyla bir istek ve bir zorlanma vardır. Amerika Birleşik Devletleri gibi, anahatları itibarıyla iktisat sistemine sahip memleketlerde, devletin iktisadî faaliyetten bir doktrineye göre idare edilmesi, devlet hayatına erişilmiştir.

sâl, inkısam ve istihlâk gibi üç sahada da kendisi bir doktrinin ancak istihsal safhasını «devletçilik» ması ancak iktisadî tarihle izah edilebilir.

Onsekizinci yüzyılın sonuna gelinceye kadar O kendi kendine yeten bir devlettir. Hattâ pamuklu ve ların ihraç edildiği de olurdu. O zamanlar, devletin yet buna iktisadî siyaset demek caizse - hâkim olan olduğu anlaşıyor. Meselâ III. Selim'in Silistre katığı ıslâhat lâyhalarından birini yazan Tatarcıkz şöyle diyordu: «Memleketin parası üç şey için har mücevherat, Rusya'dan kürk, Hint'ten kumaş, baha te sokmayalım.» Demek ki, lüks sayılan eşyanın bil hoş karşılanmamakta ve bunun önüne geçmek mal maktaydı. (1)

Avrupa sanayi inkılâbına girdiği zaman, Osman ki siyasî ve iktisadî şartlar «yerli» sermayenin geliş di. Gerekli kaynakları ancak yabancı sermaye, gere ancak yabancı teknisyenler sağlayabilirdi. Bu olma olan yerli sanatların korporasyon şeklinden manifi imkânsızdı. Nitekim, Ondokuzuncu yüzyılın ortası Osmanlı İmparatorluğunda devlet sanayi askerî teçh silâhlarının imaline inhisar ediyordu. (Bu arada, Ev ettiği Tophane fabrikalarını hatırlamak gerekir.)

Devlet eliyle sanayi ve millî iktisadın geliştiril kiklerin yapılması ve ilk teşebbüslere girişilmesi devreye rastluyor. Sermaye ve bilgi nakıllarının

- Basmahane Fabrikası : fanilâ kumaşlar.
- Zeytinburnu Fabrikası (1855) : Pamuk, yün çorap, pamuk.
- Hereke Fabrikası (1845) : Saray için.
- Beykoz Fabrikası (1816) : askerî kumru fişeklikler.
- Tophane Fabrikası : Tüfek, tabanca.
- Beykoz, İncirköy Fabrikaları : Porselen.

Birinci Meşrutiyet, Tanzimattan sonra gırtlık katmamıştır. Fakat, Abdülhamid'in otuz yıla gelen 1908 inkılâbı, millî istiklâlin en önemli şartı dî istiklâl olduğunu kabul etmişti. İttihad ve Terakki konusunda gösterdiği milliyet cereyanı, Birinci Meşrutiyet'te devam etmiş ve 1916 yılında Sanayi Teşvikiye Kurulu'na urlu bir millî himaye siyasetinin başlangıcını vermiştir. Bu siyaset bin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla, tabii, kurtulmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında iktisadî siyasatın başlı yol, çekingen bir müdahaleciliktir. Hariciye için devletin zaten iktisadî faaliyete girişecek zaman devleti kuranlarda hâkim olan düşünce, müdahale etmektir. Devletin müdahalesi ancak, teknik pazarda zı işletmelere girişmek şeklinde olmalıdır. Arz ve talep bulunan fabrikaların sayısına bir göz atılacak olursa, müdahalecilik ve önderlik yapmak için bile kâfi olmamıştır. Bu yüzden, 1923 yılında devlet elinde bulunan fabrika

1. Bankaya devredilmiş müessesesatı sanayi *ketlere devredinceye kadar* bizzat idare etmek,
2. İştirak suretiyle müesseseler kurmak,
3. Maden işletmek,
4. İkrazatta bulunmak,
5. Her türlü banka muamelelerini yapmak.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluşu görülür bir sonuç doğurmamıştır: Devletin yardım sine alabileceği bir özel teşebbüs hayatı henüz yabekten ötürü bankanın yardımcılık ve yol gösterir olarak beliremiyordu. Gerçekten, memlekette «Büyülecek pekaz şey vardı. 1927 de yapılan sanayi sayımevcut sanayi müesseselerinin % 79 unun çalıştırılmıyordu. (4)

Bu durgunluk ve hareketsizlik havası içinde 1927 yılı. Özel teşebbüsü iktisadî hayatlarının ana prensipleri. *ketlerin* bu buhrandan çok müteessir olmaları ve Birliği'nin sosyalist metodlarla sıkıntıları asgarî bütün dünyanın olduğu gibi Türkiye'nin de dikusûlleri üzerine çekmişti. Ayrıca, buhrandan mü kendilerine yeterlik (self - sufficiency) siyaseti takkiye'nin önündeki misâlleri çoğaltmaktaydı. Hemmek, hem de özel teşebbüsü ezmeden otarsi du için en kestirme yollardan biri de devletçilikti.

Üstelik Türkiye'de devletçiliğin verleşmesini

yabilmesi için devletin önderliği altında ikti-
du. (5)

Bu yeni görüşlere göre, Türkiye Sanayi-
bir veçhe vermek gerekiyordu. Bu sebeple 1933
Sanayi Ofisi» ve «Sanayi Kredi Bankası» şeklin-
devletin bizzat işlettiği tesislerle meşgul olacak
sün gelişmesine yardım edecekti.

Burada, Türkiye'deki devletçilik hareketin-
hesi üzerinde durmak gerekir. Devletçilik ha-
man, özel teşebbüsün gelişmesi ihtimali gözde-
let her zaman için, yüklendiği iktisadî görev-
üzerine almak zorunda olduğunu ve ileride öz-
birlikte bunlardan vazgeçeceğini belirlemeğe d-
İsmet İnönü, ilk Beş Yıllık Plânı takdim eder-
nokta üzerinde durduğu gibi, iktidarda buluna-
si de bu hususu 1935 yılındaki resmî programı-

Türkiye'de devletçiliğin asıl başlangıçta ta-
kurulduğu 1933 yılını almak herhalde yanlış
Sanayi Ofisi ile Sanayi Kredi Bankası lâğvedil-
Sümerbank'a devredilmişti. Ayrıca, madencilik
Etibank kuruluyordu. (7)

Devletçilik tarihinde bilhassa önemli olan bi-
lık Plân'dır. 1933 yılında yürürlüğe giren bu
uygulanış tarzı ve hedefleri bakımından modern
rak benzemekle beraber, Türkiye'de bu yolda y-

İkinci Dünya Harbi, Türkiye'de devletçiliğin kuvvetlendirmiştir. Dış ticaret imkânlarının daralması ortadan kalktığı yıllarda millî iktisadî uçuruma sebep olan şey devlet eliyle yapılan istihşâl olmuştur. Bu suretle takip edilmekte olan otarsî siyaseti ilk mevvalarıdır.

Bilhassa 1950 yılından sonra devletçiliğin gâli sebebi devlet eliyle işletilen teşebbüslerin ve uyanmış olan kanaatlerdi. Fakat, bu yoldaki kararların kabul etmeden önce şu meselenin çözülmesi gerekir: emeklilik, kalifiye işçilik ve verim standartları malûm müesseseler özel teşebbüs eliyle işletilmiş olsalardı durumuyla karşılaşılmaz mıydı? Herhalde, devlet teşebbüsleri hükümlerde ve mukayeselerde, özel teşebbüsün işletilmesi şarhı durumunu değil, devletçiliğe girilen yıllarda işletmek daha doğru olur. Verimsizliğin sebepleri, işletilmesi olmalarında değil, fakat memleketteki genel durumda, şimdiye kadar kurulmuş olan devlet işletmelerinde unutmamak lâzım. Bu işletmelere dikkatle bakarsak tesislerin özel teşebbüsteki tesislerle mukayese kabiliyeti niş tutulduğu görülür. Her kurulan fabrika, bir çevresi için bir içtimâî kalkınma nüvesi olarak uğurda yapılmış olan masrafların maliyet fiyatları ile işletmeleri hakkında verilen verimsizlik hükümleri ölçüde tesir etmiştir.

manla, iktisadîlik vasfı çok şüphe götürecek Emelelere varıncaya kadar uygulanmağa başlamıştır. Afaaliyette bulunacak müesseselerin bünyelerine anun, gün geçtikçe, devlet bürokrasisinden ve formmak için bir vesile olarak kullanılmakta ve böyleşekkülü» vassına bakarak bir idareyi gerçekten olarak sınıflandırmak güçleşmektedir.

Türkiye'de devletin iktisadî faaliyetlerde bdevlet teşekkülleri yoluyla olmamaktadır. Bu araiçinde çıkarılan Millî Korunma Kanununa göre larrıyla kurulmuş müesseseleri de saymak gerekirlık Kurumu gibi müesseseler, iktisadî vasıfların tam bir iktisadî devlet teşekkülü statüsüne sahip

Bir de, devletin mülhak bütçeli idareler yolusadî faaliyetler var. Meselâ Devlet Üretme Çiftl arada sayılabilir.

Son olarak, sermayelerinin hemen hemen tarla beraber birer anonim şirket şeklinde teşkilâ zikretmek lâzım. Denizcilik Bankası, Türk Hava daha fazla ticarî serbestiyle hareket edebilmeleri ne getirilmişlerdir; halbuki, aslında bunların serm te ait bulunmaktadır. Hisse senetlerinin zamanla ceği düşünülse bile, bu nevi senetlerin nisbeti se yacaktır.

Devletin iştirak yoluyla özel teşebbüsün fa

larının gelişmesini kolaylaştırmaktadır. Meselâ dö bazı maddelerin ithalinin tahdit edilmiş olması v maddelerin imali için kurulmuş olan sanayi için b olmakta, bu suretle o sahalarda, normal şartlar a olan bir gelişme ortaya çıkmaktadır.

Bu arada, bir de, devletin müdahaleci veya bahsetmek gerekir. Bilhassa Millî Korunma Kanu taya çıkan bazı hallerde, devlet, doğrudan doğru ya müdahale etmekte, kâr hadlerini, fiyatları, vs. y dî hayat üzerinde müessir olmaktadır.

Devletin iktisadî hayattaki rolünün muhtelif c rirken asıl üzerinde durulması gereken nokta, devl olan faaliyetlerin çok çeşitli oluşu sebebiyle orta Bunların başında, bütçe mahzurları geliyor. Gerçe tısadî teşebbüsleri yıllık devlet bütçesinde gözü bünyesi içinde yürütülen faaliyetler veya mülhak faaliyetler tamamen bütçenin dışında kalmaktadır let Teşekkülleri, iştirak halindeki anonim şirketle ne gibi faaliyetlerde bulunduğu, ne kadar yatırım haldaki malî durumunun ne olduğu açıkça gör paralarının sarfını murakabe etmek durumunda ola si, önünde bütün devlet kesinine şamil bir bütçe h hakkıyla yerine getirememektedir. Devletin girişmiş yetleri türlü şekiller altında belirmiş olması tabiî ve iktisadî seyyaliyet bakımından belki de buna zar ne şekil altında olursa olsun, devletin hangi sahala fettiğini, ne kadar yatırımda bulunduğunu ve ne g

— Amortisman ve Kredi Sandığı'ndan iktisadî faaliyetler

Görüldüğü gibi, devletin iktisadî faaliyetleri türlü türlü karışık yollardan finanse edilmekte gözükmemektedir. Bu bakımdan, «Umumi Mali Durum» başlığı pek az şey ifade etmektedir. Hal böyle olunca, yatırımları toplu bir şekilde gösterecek olan bir tablo, malî durumunu olduğu gibi aksettirecektir.

Çeşitli İktisadî Faaliyet Dallarında Devletin Rolü

İktisadî hayatın başlıca dallarında, yani tarımda, ticaretle ve sanayide devletin payı değişik şekillerde, her bir dalda devletin rolü daha ziyade öğreticilik ve teşebbüs ile ibarettir. Vakıflar, devlet çiftliklerinin istihsalatı, tarımda millî iktisat için faydalı bir destek ve teşebbüs, bilhassa Harpten sonraki faaliyetleri daha ziyade öğreticilik ve teşebbüs ile ibarettir. Türkiye, ziraat istihsalı için geniş ölçüde öz teşebbüs, şahadaki devlet teşebbüsü özel teşebbüs yolları ile ibarettir. Bu sahada asıl önemli olan, devletin fiyatlandırma ve teşebbüs

Ulaştırma işlerinde ise, durum bunun tam tersidir. Devletin ana ulaştırma şebekesi devlet tarafından işletilmektedir. Bir iktisadî faaliyet Demiryolları'na mukabil, Denizyolları, Hava Yolları, Karayolları, Şirket tarafından işletilmektedir. Fakat, bu işletmelerin büyük bir kısmı devlet tarafından işletilmektedir. Vekâletinin kontroluna tâbi tutulan müesseseler

konudur. Osmanlı İmparatorluğundan devralınan bankacılığın yerini bugün millî bankalar almışsa bankacılık sahasında önderlik etmiş olan devlete Bankasının ıslâh edilmesi, İş Bankası'nın kuruluşu, çeşitli müesseselerin meydana getirilmesi, Türkiye'de sermaye terakümüne yolaçmış ve bu sahaya özendirme bar etmelerini sağlamıştır. Devlet, aynı zamanda bankaları teşvik etmek, dış yardımlardan da faydalanmalarını sağlamak için yollarını karşılamak yoluna gitmiştir. Bu maksatla 1956'da Kalkınma Bankası, 31/10/1956 tarihine kadar toplam 159.000.000 TL. kredi tahsis etmiş ve bu kredinin kendi kaynaklarından temin ettikleri fonların toplamının aynı müddet zarfında 433.000.000 TL. olduğunu bildirmiştir. Şebbüsün gelişmesi için devletin bankacılık yoluyla kendiliğinden anlaşılır. (10).

Türkiye iktisadında devletin payı ve rolü devletçilik doktrin dâvasından ziyade, bir millî kalkınma doktrini çok daha doğru olacaktır. Uzun yıllar başıboş bırakılan, gerekli yatırım seviyesinin, kendiliğinden, fevkalade gelmesi beklenemez. Öte yandan, Türkiye'nin hayatı bakımından totaliter sosyalizmi kabul etmemiştir. Zorlayıcı usûllere başvurmak bu suretle mümkün değildir. Ortada plânlı ve şuurlu bir devletçilikten başka bir yoldan, sadece sanayi sahasında devlet eliyle yatırımda bulunulması diliverecek bir iş değildir. Türkiye gibi bir millî devletin vazifesi, özel ve kamusal, iktisadî faaliyette bulunarak, sadî kalkınma ve hayat seviyesini yükseltme her